

OPEN TEKSTBOEKEN: TRENDS EN KANSSEN

door **Pierre Gorissen**

Sinds de introductie van betaalbare e-readers, en zeker na de opkomst van de tablets (in het bijzonder de iPad), is het duidelijk dat elektronische boeken bezig zijn aan een opmars. De discussie of het boek op papier ooit in zijn geheel zal verdwijnen loopt nog. Duidelijk is wel dat ook in het onderwijs het e-book en e-textbook een groei doormaken. In dit artikel staan we stil bij trends en kansen rond een deelverzameling van deze elektronische boeken: het open tekstboek. We definiëren het begrip, kijken naar de relatie met open educational resources, en gaan in op de trends, ontwikkelingen, kansen en bedreigingen van open tekstboeken. Het zal duidelijk worden dat onderwijsinstellingen op dit gebied een leertraject te doorlopen hebben om te voorkomen dat ze uiteindelijk achter de feiten aan zullen lopen.

Elektronische boeken

Het elektronische boek werd in de editie 2011 van het Horizon Report (Johnson, 2011), samen met *mobile* vermeld bij de technologieën die binnen het jaar geadopteerd zouden worden. Het is dan ook niet vreemd dat beiden niet meer aan bod komen in de editie van 2012 (Johnson, 2012), waarin echter wel ruimte is gemaakt voor *tablet computing*. En het zijn juist die mobiele apparaten die het vaakst gebruikt worden als middel om elektronische boeken te lezen.

Ondanks dat er vooral in de Verenigde Staten al volop geëxperimenteerd wordt met het gebruik van elektronische boeken in het onderwijs, zijn onderzoekers het nog niet altijd met elkaar eens als het gaat over de vraag of elektronische boeken in het onderwijs nu wel of geen meerwaarde bieden (Martin, 2012). Men is het eens over de voordelen. Zo is het voor een student eenvoudiger om een stapel boeken op een tablet mee te nemen dan in een boekentas. Studenten kunnen annotaties toevoegen en eenvoudig de benodigde passages zoeken. Daarnaast kunnen boeken voorzien worden van animaties, audio en video's.

Elektronische boeken hebben echter ook te kampen met problemen. Zo zijn de aanschafkosten weliswaar lager dan van papieren boeken, maar elektronische boeken kunnen niet uitgeleend of doorverkocht worden. Daardoor kunnen de kosten voor studenten uiteindelijk hoger uitvallen. Daarnaast moeten zij een dure tablet aanschaffen, die vaak nog onvoldoende opslagruimte heeft om alle boeken die ze nodig hebben op te kunnen slaan.

Leveranciers van elektronische boeken beveiligen deze vaak met DRM (digital rights management), een voorziening die moet voorkomen dat boeken gekopieerd worden. Dit zorgt er echter ook voor dat de boeken niet zonder meer op alle beschikbare apparaten gelezen kunnen worden.

Ook het lineaire karakter van boeken zorgt voor discussie. Het gaat dan om de vraag of modern onderwijs niet meer baat zou hebben bij flexibele, dynamisch samengestelde, niet-lineaire bundels van multimediale materialen die aan te passen zijn aan de behoeften van de lezer.

Pierre Gorissen (P.Gorissen@fontys.nl) is senior consultant ICT bij de dienst Onderwijs en Onderzoek van Fontys Hogescholen. Hij was betrokken bij onder andere het ontwikkelen van leertechnologie-afspraken waarmee onderwijsmateriaal uitgewisseld kan worden en het gebruik van weblectures. Momenteel houdt hij zich bezig met ontwikkelingen op het gebied van elektronische onderwijsboeken.

Open tekstboeken

Open tekstboeken kunnen op zijn minst een deel van de bij elektronische boeken ondervonden problemen wegnemen. Een open tekstboek is een elektronisch leerboek dat gepubliceerd is onder een open licentie, en dat online gedeeld wordt door de auteur(s) of via een commerciële of non-profit uitgever. De open licentie staat toe dat het boek zonder extra kosten wordt gedownload, geprint of online gelezen (Keller).

In het algemeen wordt ervan uitgegaan dat een open tekstboek, wil het aan de definitie voldoen, gebruikers minimaal in staat stelt om het boek te gebruiken zonder daarvoor te betalen, om het boek te kopiëren en te distribueren voor niet-commercieel gebruik, en om het boek om te zetten naar een ander formaat dan het oorspronkelijke. Vaak staan rechthebbenden daarnaast toe dat er content wordt toegevoegd of verwijderd, zodat het mogelijk is om nieuwe, afgeleide werken te maken op basis van het open tekstboek. Ook commercieel gebruik van het open tekstboek kan toegestaan worden.

De rechten met betrekking tot open tekstboeken worden geregeld via een licentie. Een veel gebruikte licentievorm is die van Creative Commons. In zijn meest vrije vorm, waarbij alleen naamsvermelding (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/>) vereist is, kan men het open tekstboek vrij vermenigvuldigen, printen, vertalen naar andere talen, samenvoegen met andere bronmaterialen en zelfs commercieel gebruiken. De enige voorwaarde in dat geval is dat de naam van de maker genoemd wordt.

Andere Creative Commons-licenties die voor open tekstboeken gebruikt worden, kunnen vereisen dat het resultaat onder een gelijke licentie gedeeld wordt (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/nl/>), of staan alleen niet-commercieel gebruik toe (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/nl/>).

Open tekstboeken en OER

Open tekstboeken zijn een logisch voortvloeisel uit de ontwikkelingen rond OER en OCW (open course ware) die wereldwijd plaatsvinden sinds 2001. Steeds vaker stellen docenten en onderwijsinstellingen hun leermaterialen online beschikbaar voor hergebruik. Dure, commerciële tekstboeken worden vervangen door tekstboeken die worden samengesteld op basis van zulke open leermaterialen. Het beschikbaar stellen van open tekstboeken maakt onderwijs breder toegankelijk, omdat financiële drempels verdwijnen.

Daarnaast bieden open tekstboeken de mogelijkheid om alleen dié leermaterialen aan te bieden die nodig zijn om optimaal aan te sluiten bij een specifieke onderwijssituatie. Met materialen van verschillende bronnen kan een tekstboek 'op maat' worden samengesteld. Docenten kunnen fouten corrigeren en op maat gemaakt materiaal aan het open tekstboek toevoegen.

Het gebruik van open tekstboeken beperkt zich niet tot digitale boeken. Indien gewenst kan een papieren versie worden aangeboden via printing on demand (POD).

Trends en ontwikkelingen

De mate waarin gebruik gemaakt wordt van open tekstboeken hangt nauw samen met de mate waarin open leermaterialen beschikbaar zijn. Net als in de ontwikkelingen rond OER en OCW, spelen de Verenigde Staten een voortrekkersrol op het gebied van open tekstboeken. Hier speelt niet alleen de brede beschikbaarheid van Engelstalige onderwijsmaterialen een rol, maar ook de relatief hoge kosten van de commerciële tekstboeken. Dit laatste leidde er bijvoorbeeld toe dat de staat Californië in 2009 besloot om te investeren in het beschikbaar stellen van open tekstboeken om op die manier geld te besparen (DeSantis).

De meeste uitgevers zijn vanzelfsprekend niet erg blij met zulke initiatieven. Dit heeft zelfs al geleid tot een rechtszaak van drie uitgevers tegen een aanbieder van open tekstboeken. De uitgeverij was van mening dat de inhoud van de open tekstboeken te veel leek op de inhoud van haar uitgaven. Daar kwam bij dat de studenten de open tekstboeken konden vinden op basis van de titels van de commerciële boeken. Andere uitgevers, zoals O'Reilly (<http://oreilly.com/openbook/>) onderzoeken juist de mogelijkheden van open tekstboeken als onderdeel van hun aanbod.

Het ligt in de lijn der verwachting dat ook in Nederland vooral onderwijsinstellingen die al ervaring hebben met het gebruik en het beschikbaar stellen van OER als eersten open staan voor het gebruik van deze materialen in de vorm van open tekstboeken. Zij zijn immers bekend met het verzamelen van open leermaterialen, het beoordelen van hun geschiktheid voor de eigen situatie en studenten, en het mogelijk aanpassen of op maat maken van deze leermaterialen. Het is dan een relatief kleine stap naar het combineren van deze leermaterialen in open tekstboeken.

Binnen de universitaire wereld is het gebruik van Engelstalige literatuur geen probleem. Daar kan dan ook gebruik gemaakt worden van het brede aanbod in deze taal. Binnen het hbo-onderwijs en andere onderwijstypen zal ook behoefte zijn aan Nederlandstalige materialen, waardoor de hoeveelheid beschikbaar materiaal kleiner is.

Open tekstboeken, zeker als ze ook op papier worden aangeboden, houden op dit moment nog vast aan het bekende stramien van lineaire leermaterialen, vooral tekst. In elektronische vorm kan er echter ook gebruik gemaakt worden van multimedia (audio, video, animaties etc.). Daarnaast is de verwachting dat studenten in toenemende mate zullen vragen om open leermaterialen die in niet-lineaire vorm aangeboden worden. Denk bijvoorbeeld aan een wiskundeboek met mogelijkheden tot zelftoetsing en aanbod van aanvullende stof voor de onderdelen die de student nog niet voldoende beheerst.

Over het algemeen is het de docent die de materialen selecteert en aanbiedt aan de studenten. Dit is veelal noodzakelijk om de kwaliteit van de bronmaterialen te controleren. Studenten kunnen dit enkel zelf doen als zij beschikken over metadata die hen hierbij helpen.

Bedenkingen en belemmeringen

Ook open tekstboeken kennen een aantal problemen. Genoemd werden al de worstelingen met sommige uitgevers op auteursrechtelijk vlak. Daarnaast is het niet eenvoudig om een goed businessmodel te ontwerpen voor het duurzaam onderhouden van open tekstboeken. Iemand zal ervoor moeten zorgen dat ze onderhouden en bijgewerkt worden. Ook is er behoefte aan een bepaalde mate van kwaliteitscontrole, die garandeert dat de informatie juist en up-to-date is.

De technologie rond het produceren, beheren en consumeren van open tekstboeken is nog volop in ontwikkeling. De tools die beschikbaar zijn voor auteurs worden weliswaar beter, maar er is ook behoefte aan omgevingen waar auteurs samen kunnen werken aan materialen. Dat zouden omgevingen moeten zijn van waaruit probleemloos open tekstboeken in verschillende formaten en verschijningsvormen, dus zowel in elektronisch formaat als op papier, gegenereerd kunnen worden.

Een andere voorwaarde voor een snelle ontwikkeling is dat de kosten van de benodigde apparaten om open tekstboeken te kunnen lezen verder dalen. Met name de iPad lijkt misschien een haast universeel beschikbaar apparaat te worden, maar is dat nog niet. Daarnaast wordt het probleem van de beperkte opslagcapaciteit van het apparaat alleen maar groter met de toename van het gebruik van open tekstboeken. Ook de extra multimedia, die open tekstboeken juist een meerwaarde geven, nemen veel ruimte in.

Docenten, studenten en uitgevers zullen moeten wennen aan de nieuwe onderlinge rolverdeling. Als studenten vragen om flexibeler onderwijsmateriaal, dan zullen docenten moeten weten hoe ze dit beschikbaar kunnen stellen. Uitgevers kunnen een rol blijven spelen als ze in staat zijn voldoende in te spelen op die veranderende behoeften. Dit kan bijvoorbeeld door een ondersteunende rol aan te nemen bij het productieproces van open tekstboeken, zonder daarbij de controlerende rol te spelen die zij voorheen hadden.

Conclusies

Het ontstaan van open tekstboeken is een logisch vervolg op het online beschikbaar stellen van open onderwijsmaterialen. Ze bieden een mogelijkheid tot het verlagen van de kosten van het gebruik van tekstboeken. Het ontwikkelen van open tekstboeken gaat echter niet zonder problemen. Belanghebbenden in de huidige situatie zullen proberen die in stand te houden. Andere betrokkenen, zoals docenten en studenten, zullen niet zomaar weten hoe ze optimaal gebruik kunnen maken van de nieuwe mogelijkheden. Zoals vaker bij nieuwe technologische ontwikkelingen zal er in eerste instantie vaak sprake zijn van oude wijn in nieuwe zakken. Dat wil zeggen dat er substitutie van de gebruikte technologie (papier versus digitaal) plaats zal vinden in plaats van een transformatie van het onderwijsproces. Open tekstboeken lijken daarbij een tussenfase te vertegenwoordigen in de transitie naar open online leermaterialen die studenten op maat ondersteunen tijdens hun leerproces. Die stap zullen onderwijsinstellingen niet zomaar overslaan. Het is namelijk niet alleen een technologische tussenfase, maar ook een groeifase voor het onderwijs naar een meer flexibel, op maat gemaakt aanbod.

Literatuur

- Johnson, L., et al. (2011). The 2011 Horizon Report. The New Media Consortium: Austin, Texas.
- Johnson, L., S. Adams, and M. Cummings (2012). The NMC Horizon Report 2012 Higher Education Edition, The New Media Consortium: Austin, Texas.
- Martin, R. (2012). The road ahead: eBooks, eTextbooks and publishers' electronic resources. in ascilite. Wellington.
- Keller, J. Publishers Criticize Federal Investment in Open Educational Resources. The Chronicle of Higher Education. Opgehaald van: <http://www.webcitation.org/5z6FLJscb>.
- DeSantis, N. 3 Major Publishers Sue Open-Education Textbook Start-Up. Opgehaald op 8-10-2012.

Internetbronnen

- Wikipedia. Open textbook. Opgehaald op 8-10-2012 van: http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Open_textbook&oldid=504833314.
- -ED.gov. Open Textbooks In California. Opgehaald op 8-10-2012 van: <http://www.ed.gov/technology/netp-2010/open-textbooks-california>.